

НАДІЯ СОЛОГУБ ОБРАЗ ВОДИ У МОВІ ТВОРІВ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

У творчості Олександра Довженка нашу увагу привернули образи-типи, які мають світову літературну традицію і лише в словесному вираженні одержують національну конкретизацію та індивідуально-авторську інтерпретацію. Ці давні образи-типи — відгомін найпервісніших міфологічних уявлень людей про світ, це прообрази, що виникли, за С. Аверінцевим, в сфері «колективної несвідомості» і можуть відгукуватися у свідомості сучасної людини як своєрідні символи. Заглиблюючись в ці образи, ми розширюємо психологічні і естетичні параметри нашого світовідчуття.

Таким образом-символом у творчості О.Довженка виступає, зокрема, образ води.

Як зазначається у «Мифах народів мира», вода — одна із фундаментальних стихій світотворення. В міфологіях різних народів вода — це першопочаток, виток всього існуючого, еквівалент первісного хаосу, це середовище зачаття і породження, а ще — символ родючості, плодючості, урожаю.

Аналіз творів О.Довженка показує, що вода — глибинна естетико-філософська домінанта його творчості, це першоелемент його інтуїтивного, можна сказати, космічного сприйняття природи, важливий компонент його картини світу. Навколо цього образу значною мірою концентруються словесно-художні засоби творів Олександра Довженка.

Виступає вода у творах Олександра Довженка, насамперед, в образі української річки Десни, опоетизованої письменником епітетами *зачарована, незаймана, свята*, а вода в ній — *м'яка, весела, сива* (тобто — «давня»).

Образ Десни став для митця концептуальним, наскрізним. Це синонім України, дитинства: «Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. *Свята, чиста річка* моїх дитячих незабутніх літ і мрій. Згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно-багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя». Не забуваймо, що доля О.Довженка склалася так, що він значну частину свого життя прожив поза межами України і лиш у своїй творчості він міг зустрічатися з рідним краєм, зокрема з Десною, з якої у нього починалася Україна, Батьківщина.

Словесне наповнення образу Десни у О.Довженка засвідчує семантику «вода — це очищення». Не лише тілесне, а й духовне. *Незаймана дівиця Десна*, — так возвеличує письменник свою ріку. В актуалізації значення «очищення» — вираження української ментальності. В українців з водою пов'язувався обряд хрещення, яке трактується як духовне очищення.

В інших творах О.Довженка неодноразово постає значення: «вода — очищення, цнотливість»: «Цю історію хочеться казати найдорожчими словами, що даються людині в рідкі, неповторні години. Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала, і поставити слова чистими рядами, щоб незабутнє виграло в них, як сонце на великдень» («Незабутнє»).

Та образ води не обмежується у О.Довженка лише поетизацією природи, дитячих світовідчуттів, хоч лише так, на жаль, трактувався цей образ, його словесне вираження в хрестоматійній традиції. Образ води у письменника складний і багатоплановий, це семантичний комплекс, він має філософську заглибленість. Це підтверджує аналіз таких творів, як «Щоденник», «Україна в огні», які до недавнього часу замовчувалися. У цих творах виразно виступає семантика «небуття» в образі річки. Особливо відчувається це в описах воєнних переправ. Пригадаймо принагідно міфічні ріки Лету і Стікс, через які переправляються душі померлих. Саме такі асоціації виникають, коли читаєш у О.Довженка про Десну, а також Дніпро в час війни, пор.: «Яка була річка!.. Яка була *радісна, незаймана річка*... Її було вже не пізнати. Вона текла *порувана, звалтована і засмічена ворогом*... Вода кружляла в ній *каламутна й кривава*, і кров у річці, й смерть. Це вже не річка, а *сплав нечистот*». Доречно зауважити, що прозі О.Довженка властиве зіткнення контрастних

художніх засобів, пор. *незаймана і звалтована; радісна і кривава; чиста і сплав нечистот і под.*

У «Щоденику», в «Україна в огні», в кіноновелах національно-патріотичним символом часто виступає ріка Дніпро: «Пролинуло й третє полум'яне літо... Україна палала від Дону до Дніпра. Розгромлені в запеклих боях котилися за Дніпро гітлерівські полчища... Тисячоліття слов'янство на Дніпрі благословляло подвиг». Разом з цим О.Довженко не перестає реалізувати значення: «Дніпро» — це символ великих втрат України в період Великої Вітчизняної війни. І тоді ця ріка постає у письменника з червоною від крові водою, вся вкрита тілами загиблих. Якщо врахувати, що твори О.Довженка писалися як кіноповісті і кіноновели, тобто вони були розраховані на зорове сприймання, то можна зрозуміти, що саме такі епізоди, зокрема зображення переправ, показували війну такою, якою Сталін не хотів її показувати. Тому він і заборонив твір «Україна в огні».

В епізоді «Повінь» із «Зачарованої Десни» цікавого авторського озвучення набуває значення «вода — це стихія». В тональності, мовному оформленні цього уривку вчуваються елементи жанру так званого «химерного роману» (широкомасштабні сцени народного життя, комізм і под.). Тонко показує О.Довженко український гумор, часом демократичне ставлення українців до релігії: «Ой як же не зарегоче наше потоплене село, як не возрадуються стріхи! Баби, дівки, діди, чоловіки, діти! От народ! Отак сміятися з святої паски, з самих себе, з усього в світі на великдень! І де? На стріхах, в оточенні коней і корів, що тільки роги, й голови стирчать з холодної води. Ні. Національний характер загреблян не піднявся до верховин розуміння закономірності і доцільності лиха. Він спокусив їх на сміх з святої навіть паски. ...Ну й паракхвія!» Відчувається в епізоді «Повінь» і біблійний фон (потоп Ноя). Невипадково у мовну тканину вплітається слово *ковчег* на позначення човна, яким пересуваються під час повені.

І тут ми знову зустрічаємося з характерним для О.Довженка зіткненням контрастів, зміною тональності оповіді: «Загинуло й щезло геть з лиця землі моє село не від води, а від вогню. І теж весною. Через півстоліття. В огні те село згоріло за допомогу партизанам, і люди, хто не був убитий, кидалися у воду, охоплені полум'ям». Тобто, знову у словесній тканині з'являється сема «ріка — це небуття». Війна, за О.Довженком, — це смерть, це неприродне, а повінь — це природне. Крім збитків, це і урожай. «Потерпіть, православні! — гукав отець Кирило. — Преблагий создатель посилає нам знаменіє в водах своїх яко благое предвестіє урожаю злаков і трав».

У «Четвертій записній» книжці свого «Щоденника» О.Довженко зазначав: «Природа справжнього поетичного образу полягає в тому, що він має багатоплановий зміст, вірніше сказати, кілька змістів». Саме таким постає у творчості О.Довженка образ води. Та насамперед вода у творах Довженка, зокрема, ріка Десна — це символ України.